

ЗА ЕТИЧНИТЕ КОДЕКСИ В СФЕРАТА НА ОБРАЗОВАНИЕТО

Георги Георгиев

Великотърновски университет „Св. св. Кирил и Методий“

Резюме. Педагогическата етика е може би една от най-старите професионални етики, зародиша за развитието ѝ откриваме още в ученията на древните философи. С формирането на специфичната професионална група от педагози в обществото се поставя началото и на определени морални изисквания към тях, които през годините се променят съгласно обществено-историческото развитие. Липсата на единен етичен кодекс на учителя довежда до омаловажаването на този подзаконов нормативен документ и приемането му като нещо незначително в регулирането на моралните взаимоотношения в училището.

Keywords: ethics; professional ethics; ethical code of the school community

За да вникнем в същността на професионалната общност на учителите и необходимостта от наличието на единен етичен кодекс за поведение в сферата на образованието, е необходимо да изясним някои основни понятия, свързани с професията като услуга, професионалната общност и етичните аспекти на професионализма.

Един от първите научни опити за дефиниране на понятието „професия“ прави А. Флекснер през 1915 г., който извежда някои основни характеристики, които отличават професията от останалите човешки дейности.

1. Да притежава и да създава система от такива знания, които да са с висока от обичайната сложност.
2. Да осигурява теоретично обхващане на явленията, с които се занимава.
3. Да прилага своите сложни теоретични знания при практическото решаване на човешки и социални проблеми.
4. Да се стреми да усъвършенства своята система от знания.
5. Да установява система от критерии за приемане, легитимна практика и нужното поведение на професионалистите.
6. Да бъде наситена с алтруистичен дух.
7. Да предава знанието на следващите поколения (Johnson, 1992: 226).

Едно от най-нетрадиционните тълкувания на етимологията на понятието „професия“ дава немският юрист, икономист и социолог Макс Вебер в книгата си „Протестантската етика и духът на капитализма“ (Veber, 1993: 12). Според автора днешният смисъл на думата „професия“ произхожда от превода на Библията от латински на немски език, който прави Мартин Лутер през XVI в. И този съвременен смисъл е дело на самия преводач. Немската дума, която Лутер е употребил – *beruf* (професия), произхожда от *ruf*, което означава вик, призив, призоваване. В английския език аналогична е думата *calling* (от *call* – призив, призоваване, призвание). М. Вебер прави историческа справка, в която посочва, че „в античните езици единствено в староеврейския има изрази с подобно съдържание“ (Veber, 1993: 79). Преди Лутеровия превод в своя сегашен светски смисъл думата „професия“ не се среща в нито един от езиците, които днес разполагат с нея. От това М. Вебер прави извода, че онези езици, върху които протестантските библейски преводи са оказали влияние, са създали тази дума. А тези, на които липсва подобно влияние, не я притежават или поне не в днешното ѝ значение (Mladenova, 2012: 15).

В съвременния Тълковен речник¹⁾ думата професия се дефинира като основна трудова дейност при човека, за която се подготвя, квалифицира и с която се прехранва.

Класическо определение за професия е занятие, за което са характерни:

- висока степен на зависимост от добре развити специализирани знания, умения или области на науката;
- изключителна, необикновена автономност във функционирането и възпроизводството в дадена област на знания и умения;
- тясна обвързаност на тази област с обслужване на определена практическа сфера, която обаче има широка обществена значимост – като здравеопазване, образование, право.

Професията се свързва с доминирането на когнитивния авторитет в дейността на професионалиста, с разбирането, че те са независими от всякакъв външен или вътрешен авторитет и че са подвластни преди всичко на нормите на едно трудно определимо и трудно постижимо знание. Именно притежаването на такива знания легитимира определена група в очите на обществото за професионална група (Simeonov, 2006: 36).

В класическия свят е имало само три професионални области: духовенството, медицината и правото, понеже тези три професии се придържали към конкретен етичен кодекс и членовете почти навсякъде се изисквало да се закълнат в определен вид клетва, че ще се придържат към тези етически принципи, като по този начин „професират“ един висок стандарт на изпълняване на задълженията и на отговорност. Тези три професии също така предлагат на студентите и изискват от членовете си продължително

и интензивно обучение по значението, ценностите и важността на тяхната клетва по отношение на практикуването на професията. Някои социологически теории определят професиите като самоопределили се елити на властта, които са организирани по линии на гилдиите. От тази гледна точка, специализираните познания и етическият кодекс изпълняват функцията да съхраняват властта, която професията или гилдията притежава за разлика от обикновеното население (например правото на лекарите да практикуват медицина и да предписват лекарства, правото на духовниците в някои страни да сключват или разтрогват граждански бракове, или правото на психолозите да дават и интерпретират определени психологически тестове, чието съдържание и значение се пази в тайна). От друга гледна точка, професиите се дефинират като дейности, при които дадено лице, което притежава специализирани знания или умения, предлага срещу заплащане на други лица или организации да прилага своите знания или умения в тяхна полза.

Актуалността на темата се определя от липсващия през последните 25 години единен стандарт за изготвяне на професионален кодекс на учителя и възлагането за изготвяне на такъв от всяко учебно заведение, без да се изготви единен такъв за страната.

Целта на изследването е да се анализират етичните кодекси на училищната общност от позиция на правно регулиращ нормативен документ.

Във връзка с така изведената цел могат да се открият и следните **задачи**: да се осъществи теоретично проучване на професионалните кодекси на училищната общност на територията на област В. Търново. На тази основа да се оцени ефективността им при регулирането на служебните взаимоотношения, при възникване на морални конфликти.

Предмет на изследването е играят ли роля на морален регулатор при изпълнение на служебните задължения, както и при конфликти, които не могат да се решат чрез правнорегламентираните средства, а **обект** – етичните кодекси, определящи моралните ценности и правила на училищните общности.

Методическият инструментариум включва: теоретико-аналитично интерпретиране на литературните източници, анализ на етични кодекси на училищните общности, интервю и беседи.

За целта на изследването е извършен анализ на професионалните етични кодекси на 53 учебни заведения на територията на област Велико Търново, от които 21 на територията на община Велико Търново, 11 на територията на община Горна Оряховица, 2 на територията на община Елена, 1 на територията на община Лясковец, 5 на територията на община Павликени, 2 на територията на община Полски Тръмбеш, 6 на територията на община Свищов, 4 на територията на община Стражица и 1 на територията на община Сухиндол.

Разпределени по вид на населеното място, 35,85% от учебните заведения се намират в областния център, 39,62% се намират в общинските центрове и 24,53% се намират в селата.

Разпределени по вид, 5,66% от учебните заведения са начални, 28,30% са основни, 26,41 са средни и 39,63% са профилирани и професионални гимназии.

Педагогическата етика е може би най-старата професионална етика поради това, че именно в тази област възникват първите професионални норми и обществото поставя началото и на определени нравствени изисквания към учителя, като висока образованост, мъдрост, съдържаност, любов към децата, такт и т.н. (Karapenchев, 1993: 47).

Въпреки огромните морални изисквания към личността на учителя в годините на демократично развитие на нашето общество липсваше правно регламентирано изискване за наличие на етичен кодекс на учителя. В отменения вече Закон за народната просвета, действащ²⁾ от 1991 г. до отмяната му на 01.08.2016 г., никъде не бе визирана необходимостта от изготвяне на етичен кодекс на училищната общност. Нравствените отговорности на цялата професионална общност на учителите бяха изместени някак встрани и бяха оставени на личната отговорност на всеки учител, който по презумпция трябва да честен, достоен, да притежава педагогически дълг и съвест.

С влизането в сила на новия Закон за предучилищното и училищното образование³⁾ се въведе изискване всяко училище да има етичен кодекс на училищната общност, който да се приеме от представители на педагогическия съвет, общественния съвет, настоятелството и на ученическото самоуправление по ред, определен в правилника за дейността на училището. Въвеждането на това изискване с влизането в сила на Закона от 01.08.2016 г. предизвика затруднения у голяма част от училищните общности и ги принуди да изготвят такъв в проформа.

От извършения анализ на етичните кодекси на училищните общности на територията на област Велико Търново се установи, че около 2/3 от тях са изготвени идентично с предоставения от издателство „Булвест 2000“ шаблон за примерен етичен кодекс на училищната общност, като същият не е съобразен по никакъв начин с вида на учебното заведение и взаимоотношенията в него.

Установи се, че етичните кодекси на училищните общности в област Велико Търново са се превърнали в своеобразни художествено-юридически текстове. В тях се заявяват определени ценности, а понякога се използват и високопарни и не особено смислени фрази, дават се абстрактни правила за избор на поведение чрез преценка на „правилно“ и „неправилно“ в професионалните взаимоотношения. В значителна степен в кодексите липсват описани и изведени в тяхната конкретика правила, които да спомагат за реализиране на противоречията между моралните и комерсиалните цели на

професията. В 62,34% от етичните кодекси дословно са цитирани основните права и задължения на учениците, визирани в глава IX, раздел I, от Закона за предучилищното и училищното образование, което обезсмисля наличието на етичен кодекс, тъй като преповтаря Закона и не дава решение на евентуални морални конфликти. Възниква въпросът необходими ли са ни нормативни актове с подзаконов статус, които наново предписват спазването на определени законови норми и евентуално оставят у своите адресати впечатлението, че става дума за „етични правила“ с по-ниска степен на задължителност?

Наблюдава се смесването на различни по съдържанието си предписания, което затруднява дефинирането на етичните кодекси като източници на правото, въпреки че съгласно нормативната уредба етичният кодекс е с юрисдикцията на подзаконов нормативен документ. Примерите на лоша приложно-етическа техника при съставянето на изследваните актове води до изводите, че на тях се гледа като на „незадължителна“ регулация. Откриваме, че все пак третират материя, която се счита за етически чувствителна, и включват неясно изразени твърдения, че отразяват определени достижения в развитието на етическото съзнание на членовете на професионалната общност.

Тъй като на етичните кодекси на училищната общност се гледа като на акт на саморегулация, от страна на Министерството на образованието и науката е предоставена възможност всяко учебно заведение само да изработи свой етичен кодекс. Така предоставената възможност предполага обаче наличието на предпоставки за изготвяне на етичен кодекс, който да се издава от съответния ръководител или в него да са включени в по-голяма или по-малка степен механизми и лостове за подчинение на състава.

Правните норми са част от системата за социално регулиране, чието функциониране се осъществява и чрез дейността на специално създадени институции, а не само по пътя на саморегулацията на поведението. Анализирайки етичните кодекси на училищата, се установи, че в нито един от тях няма типично юридическо санкциониране при нарушение на правилата, предвидени в кодексите за професионална етика. Във всички кодекси е визирано, че при неспазване нормите на поведение учителите носят отговорност съгласно Кодекса на труда⁴⁾ и вътрешните правила за спазване на етичния кодекс. В глава IX „Трудова дисциплина“, раздел III „Дисциплинарна отговорност“ на Кодекса на труда са визирани нарушенията на трудовата дисциплина, изразяващи се във виновно неизпълнение на трудовите задължения, като в изброените в чл. 187 видове нарушения на трудовата дисциплина липсва „нарушаване на Етичния кодекс“. Ако разгледаме отношението към лекарската етика, ще видим, че лекарите и медицинските сестри носят отговорност за неспазване на правилата, предвидени в ко-

дексите за професионална етика. Санкциите могат да се изразяват в порицание, налагането на глоба или временно заличаване от професионалните регистри (чл. 37 – 38 от Закона за съсловните организации на лекарите и на лекарите по дентална медицина⁵) и чл. 40 – 41 от Закона за съсловната организация на медицинските сестри, акушерките и асоциираните медицински специалисти⁶). По аналогичен начин виновното неизпълнение на задълженията на Кодекса за етично поведение на българските магистрати е дисциплинарно нарушение (чл. 307 от Закона за съдебната власт⁷); държавните служители в МВР са длъжни да спазват правилата, определени в утвърдения от министъра на вътрешните работи Етичен кодекс за поведение на държавните служители в МВР, а прекращаващите нормите му простъпки са обявени за дисциплинарни нарушения (чл. 194 от ЗМВР)⁸). Това изброяване може да бъде продължено и с други примери. Юридическият характер на нормите, визирани в етичните кодекси, и тяхната санкционна гарантираност влияят на моралната мотивация на субектите към определено поведение.

В процеса на изследване интервюирахме учители, служители и работници в училищата с цел да се установят петте най-често срещани неетични постъпки сред членовете на училищното съсловие, за които етичният кодекс на тяхното училище не държи сметка. Като най-много неетични постъпки бяха посочени: разпространение на клюки и критикуване зад гърба на други учители; опетняване на професията чрез различни постъпки извън училището; установяване на приятелски връзки с членове на училищната управа с надежда за по-бързо и незаслужено израстване; да се действа през главата на училищното ръководство.

Като оставим настрана правната регламентация на етичните кодекси, считам, че идеята в основата им трябва да е съставянето на една ценностна декларация, с която всеки член на професионалната общност да се обвързва доброволно. Те не създават морални норми, а само заявяват задължителността на определени такива.

В заключение ще добавя, че за да могат да бъдат използвани пълноценно за разрешаването на различни професионални казуси, етичните кодекси, като подзаконовни нормативни документи, трябва да притежават юридическата сила на гарантирана санкционност. Предвид огромните изисквания на обществото към учителското съсловие и поставянето на определени морални изисквания към тях, считам, че е целесъобразно изготвянето на единен етичен кодекс за поведение в сферата на образованието. Това изисква някои промени в нормативната уредба и включването на нарушаването на етичните кодекси, като дисциплинарно нарушение.

NOTES/БЕЛЕЖКИ

1. Съвременен тълковен речник. Буров, Ст. (редактор). В.Търново: GABEROFF, 1995.
2. Закон за народната просвета. Обн. ДВ, бр. 86 от 18.10.1991 г.
3. Закон за предучилищното и училищното образование. Обн. ДВ, бр. 79 от 13.10.2015 г.
4. Кодекс на труда. Обн. ДВ. бр.26 от 1 април 1986 г.
5. Закон за съсловните организации на лекарите и на лекарите по дентална медицина. Обн. ДВ. бр.83 от 21 юли 1998 г.
6. Закон за съсловната организация на медицинските сестри, акушерките и асоциираните медицински специалисти. Обн. ДВ. бр.46 от 3 юни 2005 г.
7. Закон за съдебната власт. Обн. ДВ. бр.64 от 7 август 2007 г.
8. Закон за Министерството на вътрешните работи. Обн. ДВ. бр.53 от 27 юни 2014 г.
9. Гройсман, С. 2015, Етичните кодекси като източници на правото: общотеоретичен поглед към правната регулация чрез морални понятия. В: Сборник доклади от третата национална конференция по биоетика и биоправо „Човекът в биоетичните и биоправните регулации“, София, 11.12.2015 г.
10. Младенова, М. Дискус за етиката, етичните кодекси, етичните взаимоотношения, професионалната и библиотечната етика. В: ББИА онлайн, бр.5 с.13 – 21.
11. Johnson, O. Business judgement audit judgement : The legal distinctionp Accounting Organization and Society, V. 17, 1992, N 3 – 4.

REFERENCES/ЛИТЕРАТУРА

- Veber, M. (1993). *Protestantskata etika i duhat na kapitalizma*. Sofia: Zahari Stoyanov [Вебер, М. (1993). *Протестантската етика и духът на капитализма*. София, Захари Стоянов]
- Karapenchev, Zh. *Pedagogicheska etika*. Veliko Tarnovo: Sv. sv. Kiril i Metodi [Карапенчев, Ж. (1993). *Педагогическа етика*. Велико Търново: Св.св. Кирил и Методий].
- Simeonov, St. (2006). *Vavedenie v politseyskata etika*. Sofia: Feneya [Симеонов, Ст. (2006). *Въведение в полицейската етика*. София: Феней].

FOR ETHICAL CODES IN THE FIELD OF EDUCATION

Abstract. Pedagogical ethics is perhaps one of the oldest professional ethics, which we have discovered in the teachings of the ancient philosophers.

The formation of the specific professional group of pedagogues in society is also the beginning of certain moral requirements towards them, which have changed over the years according to the socio-historical development. The lack of a unified Teacher's Code of Ethics has led to the downplaying of this subordinate normative document and its adoption as something insignificant in regulating moral relationships in the school.

✉ **Dr. Georgi Georgiev**

Faculty of Education

University of Veliko Tarnovo

Veliko Tarnovo, Bulgaria

E-mail: gpgeorgiev_bg@abv.bg